

Az ambíció módszere?

Jeremy Black: A System of Ambition? British Foreign Policy 1660–1793.

Longman, London, 1991. 279 old.

Nehéz dolog jó külpolitika-történetet írni. Az ember, ha csak egy kicsit is alapos természetű, óhatatlanul belevész a részletekbe, melyek a végtelenségig finomíthatók. Ha pedig nem akarja napra lebontva tárgyalni az eseményeket, hanem úgymond „áttekintést” kíván adni, szinte kivédhetetlenül a saját fejére zúdítja a feületesség vádját. Az is probléma, ha tematikusan tárgyal bizonyos tényezőket és eseményeket, de az is, ha pontos időrendben veszi sorra a történeteket: az előbbi könnyen zavaros és áttekinthetetlen, az utóbbi pedig unalmas, fantáziátlan munkát eredményezhet. Nem csoda, ha manapság nem túl gyakoriak a külpolitika-történeti monográfiák.

Jeremy Black tökéletesen tisztában volt a nehézségekkel, és becsületére legyen mondva, ügyesen lavírozott a zátonyok között. Kisebb egyenetlenségekkel ugyan, de olvasható, áttekinthető, sőt jól használható művet alkotott.

Művének legfőbb erénye nem annyira módszere vagy új megállapításai, hanem elsősorban témaválasztása. A kiválasztott időszak, az 1660 és 1793 közé eső évek relatíve elhanyagolt fejezetet jelentenek az egész angol történetírásán belül, különösen ha például a Tudor- vagy a viktoriánus-korral vetjük össze. Ezt a korszakot nehéz pontosan és frappánsan jellemezni, ezzel maguk az angolok is így vannak: mindenesetre, ha a brit történelem fénykorára gondolnak, biztos, hogy nem ez az időszak jut az eszükbe. A restaurációtól a francia forradalmi háborúk kitöréséig terjedő korszak felmutathatta ugyan az úgynevezett „Dicsőséges Forradalmat”, az Anna-korabeli irodalmi ezüstkort, a hétéves háború birodalmi diadalát, végül a kezdődő ipari forradalmat, ám ugyanakkor egy sor véres, kimerítő és lényegében sikertelen háborút is, köztük a brit történelem egyik legnagyobb kudarcaként az amerikai füg-

getlenségi háborút, az első brit birodalom összeomlását.

Egy nagyhatalom majd másfél évszázadnyi történelméről nem könnyű valamilyen egyöntetű, átfogó rajzot készíteni. Ha a brit külpolitikát próbáljuk elemezni, még áttekinthetlenebb képet kapunk. Nem lehet határozott tendenciákat, biztos vezérelveket megállapítani. Ha a 19. századra gondolunk, azonnal eszünkbe jut például a „splendid isolation” fogalma. A 18. századra vonakozóan azonban nem tudunk semmit megjelölni, ami Angliát számottevően megkülönböztetné az európai kontinens dinasztikus-hatalmi acsarkodásaiba feledkező hatalmaitól. Talán az egyensúly-politika alkalmazásának elve bukkan fel időnként – s ezt Black is megemlíti, ahol lehet –, de a könyv az eseményeket elemezve éppen azt bizonyítja, hogy a brit diplomácia ekkoriban képlékeny és szilárd elveket nélkülöző jellegű volt, a brit kormányok könnyedén váltogatták szövetségeseiket, s a politikai döntéseket sokszor egyéni szimpátiák vagy a pusztá véletlen hozták. A szerző megállapítja, hogy Anglia ebben a másfél évszázadban nem törekedett, nem is törekedhetett valamiféle „fényes elszigeteltségre”. Ennek az az oka, hogy szinte végig szoros kapcsolatban, sőt perzonálunióban állt egyes európai országokkal. II. Károly alatt Franciaország, Orániai Vilmos alatt Hollandia, 1714 után pedig Hannover jelentett a britek számára kényszerű és nyűgként viselt prioritást. 1678 és 1746 között még egy tényező köti meg a brit politikát, s ez a trónöröklés kérdése. 1688 után a száműzött Stuartok állandó visszatérési kísérletei adnak alkalmat az európai hatalmak beavatkozására.

A szerző műve céljaul két kérdés megválaszolását tűzte ki. Az első (erre utal a mű címe) az, hogy vajon a 18. századi brit külpolitika egy ambíciózus, erőszakosan fellépő, támadó hatalom politikája, vagy csupán a váratlan kihívásokra riadtan, kapkodva reagáló aktuálpolitika volt-e? A másik kérdés: pontosan me-

lyek voltak a brit külpolitika hatótényezői, mi volt a háttér, működési mechanizmusa?

A szerző megvizsgálja a korabeli brit külpolitika feltételrendszerét: végighalad a fontos intézményeken és különös figyelmet szentel a belpolitikai motívumoknak. Ennek kapcsán meg kell említenünk, hogy a műben felhasznált források köre is jóval bővebb, mint a külpolitikátörténeti művek részénél. Nemcsak hivatalos diplomáciai iratokra, hanem parlamenti jegyzőkönyvekre, nem diplomáciai jellegű hivatalos- és magániratokra is bőven történik hivatkozás. Az idézetek találóak, egyetlen hátrányuk, hogy válogatásuk preconcepciós jellegét sem igazolni, sem cáfolni nem lehet. Az ellenőrzés még pontos hivatkozások esetén is szinte lehetetlen lenne, ráadásul a hivatkozások a lapszámot sem tartalmazzák.

A mű két, jól elkülöníthető részre oszlik. Az elsőben tematikusan végighalad a brit külpolitikát befolyásoló tényezőknél, ezzel mintegy válaszolva második kérdésére. A második rész a tulajdonképeni narratív-kronologikus eseménytörténet, ez hivatott válaszolni az első kérdésre, a brit külpolitikai törekvéseket illetően.

A tematikus rész – látszólag egyszerű protokolláris sorrendben – elsőként a Korona szerepét tárgyalja. A Korona fogalma alatt a korszakkal foglalkozó brit történeti irodalom általában a teljes végrehajtó hatalmat érti, Black azonban kizárólag az uralkodó személyes hatalmával azonosítja. Ha elolvassuk ezt a fejezetet, az is világossá válik, hogy a Korona előre sorolása nem pusztán protokolláris gesztus: a korszak egyik legfontosabb problémája az uralkodó személyes hatalmának mértéke. Az alkotmány akkori állapotában mindenesetre a brit uralkodó volt a külpolitikai döntések egyik – s talán legfőbb – forrása. A diplomáciai iratok az uralkodóhoz futottak be, aki csupán kegyből mutatta meg azokat a minisztereknek. Az uralkodó magánkihallgatáson tárgyalt a külföldi követekkel, ahová vagy meghívta a minisztereket vagy nem. Az angol külkapcsolatok irányát sokszor az uralkodó kontinentális birtokainak hely-

zete, illetve családi kapcsolatai szabták meg. Ez a vonás lényegében a 18. század végéig továbbélt. Nagyon érdekes Black utalása arra az újabbkeltű elméletre, mely szerint Nagy-Britannia ekkoriban tulajdonképpen ancien regime volt, s az európai közvélemény úgy tartotta, hogy a szigetország a 17. század kisebb forradalmi kilengései után az abszolút monarchiák útjára tér. A szerző megállapítja, hogy az európai udvarok ennek megfelelően diplomatáikat az angol királyhoz küldték, övele tárgyaltak, lényegében tudomást sem véve a parlamentről vagy a kormányról. Külpolitika, tekintetében a legjelentősebb politikusok sem tudtak sokat tenni az uralkodói befolyás ellen, egyetlen tényleges lehetőségük az együttműködés volt.

A szerző a következő fejezetet a brit parlamentnek szentelte. Megállapításai itt is figyelemre méltóak: a 17–18. században a parlamentet nem annyira a nemzeti érdekek nagy fórumának, hanem kicsinyes klikkharok gyűjtőmedencéjének tartották, ráadásul a király által bármikor megvásárolható, korrupt tagokkal. A diplomáciai kérdések nem itt dőltek el, hanem titkos tárgyalásokon, ha valami mégis a parlament elé került (például egy békeszerződés), az is rendre belefűlt a hónapokig tartó, kisikló, meddő vitákba. A parlamenti pártok a külpolitika számára teljesen jelentéktelen, még kiforratlan tényezők voltak. Ezzel a megállapítással némileg ellentétben áll a következő – a diplomatákkal és az államtitkárokkal foglalkozó – fejezet egyik megállapítása, miszerint a külügy azért szerette a diplomáciai tárgyalásokat külföldön bonyolítani, mert el akarta kerülni, hogy a külföldi diplomaták Londonban az ellenzékkel konspiráljanak.

A következő fejezet a cseppet sem militáns Nagy-Britannia hadseregének helyzetét elemzi. Elégge közismert tény, hogy az angol szárazföldi hadsereg eltörpült a konkurens nagyhatalmak erői mellett. Black azonban pontos adatokat közöl, s így az arányok még megdöbbentőbbek. Ez a demográfiai hátrányokkal is küszködő ország (5,5 millió angol a 20 millió franciával szemben) rossz erődít-

ményekkel és másodosztályú fegyverzettel rendelkezett. Hadserege növelésére egyetlen eszköz kínálkozott: külföldi hadseregek megvásárlása. Ezt a furcsa intézményt nagyon jól bemutatja a könyv. A brit flotta természetesen sokkal jobb állapotban volt, bár a szerző itt is jelentős hiányosságokat vet fel, elsősorban a személyi állomány utánpótlása körül. Ebben a fejezetben részben választ kapunk a szerző által felvetett első kérdésre is: Black hangsúlyozza, hogy ilyen helyzetben az ambíciózus angol külpolitika mégis mert és tudott nagyhatalomként viselkedni. (Igaz, ellenpéldával is találkozunk: az 1740-es években Ausztria egyáltalán nem vette komolyan az angolok kifogásait az itáliai rendezéssel kapcsolatban, mondván: az angolok úgysem lesznek képesek a régióban fellépni.)

A fejezet végén a szerző Anglia hadi stratégiájának lehetőségeit elemzi. Ebben a korszakban két út állt a britek előtt: egyik a tengeri fölény alkalmazása, a másik a beavatkozáspolitika, elsősorban a hatalmi egyensúllyal történő manipulációk révén. Kétségtelenül az előbbi volt a népszerűbb: az utóbbit csak oly hosszú szünetekkel alkalmazták, hogy pl. 1793-ban, a francia forradalmi háborúk kezdetekor az angol vezetésben már egyetlen személynek sem volt személyes tapasztalata a beavatkozási politikáról.

A 6. fejezetben a kereskedelmi és a gyarmati szempontok befolyását értékeli. Megállapítja, hogy ezek a kereskedőkörök parlamenti képviselője révén jelentős tényezőnek tekinthetők. Ez azonban el- lentében áll korábbi kijelentésével, miszerint a parlamentnek nincs külpolitikai befolyása. Ezt a kérdést a későbbiek során sem sikerült – valószínűleg nem is lehet – egyértelműen tisztázni. A fejezet legjobb része az angol–portugál kereskedelmi kapcsolatok és szerződések alakulásának elemzése.

Az első rész utolsó fejezetét a közvélemény és a sajtó szerepének szenteli, ezeket azonban ebben a korszakban még nem tartja igazán fontos tényezőnek rossz tájékozottságuk és nagymértékű manipulálhatóságuk miatt.

A mű második része a tulajdonképe-

ni eseménytörténet, mely nem tartalmaz meglepő elemeket, mindössze annyi az újdonság, hogy a szerző nem a legközismertebb eseményekre helyezi a hangsúlyt. Az első (és leghosszabb) részben az 1660–1714 közötti eseményeket tekinti át. Nem egészen logikus ez a felosztás, mivel ez az időszak legalább három jól elkülönülő korszakra tagolható, ugyanakkor később külön fejezetet szentel az 1783–1793 közé eső tíz éveknek.

Az 1660-at követő időszakokkal kapcsolatban az az említésre méltó, hogy nem elsősorban II. Károly franciabarát-ságára helyezi a hangsúlyt, hanem az angol–holland háborúkra. Amennyire lehetséges, jól áttekintve tárgyalja az 1660–1680 közötti két évtized zavaros és kétszínű angol külpolitikáját, ahol Clarendon és a kormány holland- és protestáns-párti vonala egyszerre próbált érvényesülni a király általában titokban működő franciabarát–katolikus irányzatával, s ez a kettő jobbra kijátszotta, hatástalanította vagy legalábbis hiteltelennitette egymást. II. Jakabbal kapcsolatban Black hangsúlyozza azonban, hogy ez az uralkodó nyíltan vállalt katolicizmusa ellenére sem volt a franciáknak olyan hű csatlósa, mint elődje.

A következő fejezet az 1714 és 1763 közé eső időszakot tárgyalja. Ez a korszak sokkal egységesebb és nyugodtabb, mint az előző: a whig kormányzat és a whigek által trónra juttatott Hannoveri dinasztia között szinte tökéletes az összhang. A nyugalmat tulajdonképpen csak az időről időre felerősödő Stuart-veszély zavarja meg. A külpolitikában központi kérdés Hannover, a kontinens egyik kicsi, jelentéktelen és szegény országa, amely szárazföldi katonai segítséget nem jelentett, annál inkább problémák tömegét. I. és II. György még elsősorban hannoveri választófejedelemnek érezte magát, és kevésbé angol királynak. Angliát Hannover támogatására kívánták felhasználni, hátérbe szorítva az angol érdekeket, sőt Anglia pénzügyi forrásait és hatalmi tekintélyét is e cél szolgálatába állították. I. György alatt ez a politika olyan erőteljes volt, hogy a brit hagyományokkal és hatalmi érdekekkel ellentétben 1716-ban

Anglia kénytelen volt szövetségre lépni Franciaországgal. Walpole békepolitikájának érdeme, hogy Anglia kimaradt a lengyel örökösödési háborúból. A hosszú béke azonban nem tette boldoggá az angolokat: a tétlenség alásta stratégiai pozíciójukat, s így a békét 1739-ben könnyű szívvel rúgták föl. A fejezet legjobb részei azok, amelyekben a szerző Anglia „köpönyegforgatásait” veszi számba. Nyomon követhető, hogyan „ejtették” az osztrákokat a poroszok kedvéért, illetve Észak-Amerika előtérbe kerülésével hogyan szorult háttérbe az Antillák térségének jelentősége, s ezzel párhuzamosan hogyan javult meg hirtelen az angol-spanyol viszony.

A fejezet hátralévő része megvilágítja a hétéves háború háttérét és jelentőségét. Ez a háború kiemelkedő jelentőségű esemény volt Anglia egész 18. századi történelmében. Stratégiai fordulatot is jelentett, mivel Nagy-Britannia Európát ekkor tekintette első ízben csupán mellékhadszíntérnek. A hangsúly a gyarmatokra helyeződött. Ez a háború teremtette meg az „első brit birodalmat” s ezzel együtt a birodalmi öntudat kiteljesedését. Az előző háborúkban – állapítja meg a szerző –, Nagy-Britannia mindig egy nagyobb katonai szövetség tagjaként vett részt, most azonban egyedül a kicsi Poroszország állott mellé. (A következő nagy háborúban, az amerikai függetlenségi háborúban a szigetország teljesen magára maradt.) A szerző részletesen elemzi a III. György trónralépésekor bekövetkező fordulatot is, s ezt arra vezeti vissza, hogy ezt az uralkodót már nem érdekelte Hannover, hanem sokkal inkább Anglia belügyei s a már meglévő birodalom „rendszabályozása”.

A továbbiakban Black az 1763 és 1783 közötti időszakot és elsősorban ezt a „rendszabályozást” tekinti át. Ebben az időben a külpolitika szinte teljesen elfordult Európától, és lényegében az Amerikával kapcsolatos ügyekre koncentrált. Anglia nagyhatalmi mámorában teljesen elfeledkezett arról, hogy szövetségesekre is szüksége lehet egyszer. A mű nagyon

szemléletesen mutatja be, miként ébred rá Anglia a szövetségesek szükségességére, s aztán az 1770-1780-as évek fordulóján milyen bőségre illő húzásokkal próbál magának szövetségest keríteni. Az események háttéréként megismerkedhetünk olyan alig ismert konfliktusokkal, mint az 1768-as korzikai vagy az 1770-71-es Falkland-szigeteki. Black érzékletesen festi le a yorktown-i csatavesztés utáni reménytelen közhangulatot. A háborús vereség az egész angol politikai életet destabilizálta, kormányválságok és lázadások követték egymást. A szerző érdekes megállapítása, hogy az 1780-as évek elején egész Európa arra számított, hogy Angliában hamarosan forradalom tör ki.

A forradalom azonban Franciaországban tört ki. A könyv utolsó fejezete ezzel a korszakkal foglalkozik. Érzékletesen festi a brit – és az egész európai – diplomácia bizonytalankodásait, kapkodásait, ostobaságait. Képet kapunk azokról a nemzetközi válságokról, amelyek ebben a korszakban foglalkoztatták az angol diplomáciát, elsősorban a Nootka-öböllel és Ocsakov kikötőjével kapcsolatban, de újra felbukkan Osztrák-Németalföld problémája is. Az európai diplomácia lényegi átrendeződése azonban csak 1793-ban, az első franciaellenes koalíció kialakulásakor következett be. Az ezt követő időszakot azonban már nem tekinti át ez a mű.

Jeremy Black könyve érzékletes, eleven képet fest az 1660-1793 közötti időszak brit külpolitikájáról, új kutatási eredményekkel nem tűnik ki, de a könyv terjedelme, témaválasztása és célkitűzése ezt nem is teszi lehetővé. A szerző a saját maga számára feltett kérdésekre válaszol, könyve a korszak megismeréséhez nélkülözhetetlen, praktikus olvasmány. Terjedelme, szemléletmódja és gördülékeny stílusa révén a téma iránt érdeklődő „beavatatlanok” is élvezettel és haszonnal forgathatják. Egyetemi hallgatók számára diplomáciatörténeti tankönyvként is jól használható.

Tandori Mária